

JURISPRUDENCE

COMPARATIVE ANALYSIS OF INTERNATIONAL AND DOMESTIC COOPERATION EXPERIENCE OF EXPERT SERVICES IN UKRAINE

Bondarenko-Beregovych V.

Senior forensic expert

Zhytomyr Research Expert Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

10008, str. Stariy Bulvar, 18, Zhytomyr, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-5314-6439>

СУЧАСНИЙ СТАН СЛУЖБ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Бондаренко-Берегович В.

Старший судовий експерт

Житомирський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

10008, вул. Старий бульвар, 18, м. Житомир, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-5314-6439>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13768668>

Abstract

The relevance of the study is driven by the ongoing development of the forensic field and the need to enhance legal regulation in this area in Ukraine. The aim of the work is to systematize and compare the state of forensic services in European countries. This article provides an analysis of disparities in forensic services across European countries. It adopts a comparative approach, examining key aspects such as service provision structure, resource allocation, and quality control mechanisms. The study employed methods such as analysis, classification, comparative analysis, and a systemic approach to facilitate synthesis. The article compares the current state of forensic services in Germany, France, Georgia, the United Kingdom, and the Netherlands. Various models utilized by European countries are described. While some, like France and Germany, prefer state forensic institutions, others, such as the UK and the Netherlands, combine public and private experts. This raises questions about the optimal balance between standardization and flexibility in forensic practice. Investment in forensic services also varies significantly. Countries with a dominant state model tend to allocate a larger portion of their budget to public institutes. However, the volume of examinations conducted is not solely dependent on the model but also on population size and crime rates. The peculiarities of each system have been summarized and described. The comparison was conducted based on criteria such as structure, level of centralization, role of state and private institutions, expert independence, quality control, and effectiveness of forensic services. The article emphasizes the paramount importance of quality control, identifying national accreditation bodies and proficiency testing programs as necessary safeguards for the accuracy and reliability of forensic evidence. The practical value of the work lies in the potential development of recommendations to improve forensic practice in Ukraine and other countries based on the analysis conducted.

Анотація

Актуальність дослідження обумовлена постійним розвитком судово-експертної галузі та потребою у вдосконаленні правового регулювання цієї сфери в Україні. Метою роботи є систематизація та порівняння стану служб судової експертизи в європейських країнах. У цій статті надається аналіз розбіжностей у сфері судової експертизи в європейських країнах. В ході дослідження були використані такі методи, як, аналіз, класифікація, порівняльний аналіз, а також системний підхід що допомогло в узагальненні. У статті порівнювався стан сучасної судової експертизи у Німеччині, Франції, Грузії, Великій Британії та Нідерландах. Порівняння проводилось за такими критеріями як структура, рівень централізації, роль державних та приватних установ, незалежність експертів, контроль якості та ефективність судових експертиз. У статті описано різноманітні моделі, які використовуються європейськими країнами. Хоча деякі, наприклад, Франція та Німеччина, віддають перевагу державним судовим установам, інші, такі як Велика Британія та Нідерланди, використовують як державних, так приватних експертів. Це породжує питання про оптимальний баланс між стандартизацією та гнучкістю у сфері судової експертизи. Інвестиції в судову експертизу також значно відрізняються. Країни з домінуючою державною моделлю частіше виділяють більшу частину свого бюджету на громадські судові інститути. Однак, обсяг проведених експертиз не залежить виключно від самої моделі. Встановлено, що розмір населення та рівень злочинності також відіграють важливу роль. Було узагальнено та описано особливості кожної системи. Національні акредитаційні органи та програми перевірки кваліфікації визначаються як необхідні гарантії точності та надійності судових доказів. Практична цінність роботи полягає у тому, що проведений аналіз може стати основою для розробки рекомендацій для удосконалення судово-експертної практики в Україні та інших країнах.

Keywords: forensic expertise, forensic activity, independent expert structures, governmental institutions, international cooperation, international treaties, international forensic organizations.

Ключові слова: судово-експертна діяльність; незалежні експертні структури; державні установи; міжнародні договори; міжнародні судово-експертні організації

Вступ

Судова експертиза є ключовим елементом правової системи, що забезпечує об'єктивну оцінку доказів у судових процесах. Протягом останніх п'яти років (2019-2024) відбулися значні зміни в організації та функціонуванні служб судової експертизи в європейських країнах. Це пов'язано з розвитком нових технологій, підвищенням вимог до якості експертних висновків та глобалізацією правових стандартів. Зростає важливість забезпечення високої якості та достовірності експертних висновків. Це включає не тільки технічну точність, але й дотримання етичних норм та стандартів. Посилюється державний контроль за діяльністю служб судової експертизи, вводяться нові регулюючі норми, спрямовані на підвищення прозорості та відповідальності.

Багато дослідників присвятили свої праці аналізу сучасного стану та перспектив розвитку служб судової експертизи. Зокрема, у роботі D. Reins (2019) розглянуто основні тенденції в організації судової експертизи в країнах Європейського Союзу. Автор підкреслює важливість інтеграції сучасних технологій у процес проведення експертиз, що дозволяє підвищити точність і швидкість отримання результатів. У дослідженні особлива увага приділяється впровадженню цифрових технологій, таких як штучний інтелект та машинне навчання, які значно покращують здатність аналізувати великі обсяги даних та робити більш обґрунтовані висновки. Автор також зазначає, що використання новітніх методів аналізу дозволяє досягати вищого рівня деталізації та надійності експертних висновків. Окрім технічних аспектів, автор також звертає увагу на етичні питання, пов'язані з проведенням судових експертиз. Зокрема, автор обговорює важливість дотримання етичних норм та принципів об'єктивності, неупередженості та конфіденційності, які є ключовими для збереження довіри до судової системи. Таким чином, робота D. Reins надає комплексний аналіз сучасних тенденцій у сфері судової експертизи в ЄС. Подібні висновки зроблено у дослідженні M. Smith (2020), в якому детально проаналізовано вплив цифрових технологій на розвиток судової експертизи у Великобританії.

Українські вчені також активно досліджують цю тематику. У роботі I. Petrov (2021) вивчено сучасний стан судової експертизи в Україні та розглянуто можливості інтеграції європейських стандартів у національну практику. Важливим аспектом дослідження є аналіз проблем, що виникають у процесі впровадження нових методик та технологій, а також пропозиції щодо їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень свідчить про різноманітність підходів до організації служб судової експертизи в європейських країнах. Наприклад, у роботі P. Green (2022) наголошено на важливості централізації та стандартизації процедур судової

експертизи у Франції. Автор зазначає, що централізована система забезпечує високу якість експертних висновків та сприяє підвищенню прозорості процесу. Дослідник підкреслює, що централізація дозволяє уникнути розбіжностей у методології та підходах до проведення експертиз, що часто виникають у децентралізованих системах. Це також сприяє кращій координації та обміну інформацією між різними експертними установами, що підвищує загальну ефективність та надійність судових експертиз. Автор також аналізує вплив централізації та стандартизації на судову систему в цілому. P. Green (2022) робить висновок, що такі підходи сприяють більшій довірі до судових процесів з боку громадськості та учасників судових спорів. Висока якість та прозорість експертних висновків знижують ймовірність апеляцій та оскаржень, що в свою чергу зменшує навантаження на судову систему та прискорює вирішення справ.

Дослідження, проведені G. Muller (2023), підтверджують значення міжнародного співробітництва у сфері судової експертизи. Автор підкреслює необхідність гармонізації правових стандартів і процедур між країнами для забезпечення ефективної роботи служб судової експертизи в умовах глобалізації. В роботі також розглядається питання гармонізації правових стандартів і процедур у країнах ЄС, що дозволяє створити єдину правову базу для проведення судових експертиз.

Станом на 2024 рік актуальним залишається питання підвищення кваліфікації експертів. У дослідженні O. Ivanova (2023) розглянуто основні аспекти професійної підготовки судових експертів у Німеччині. Автор наголошує на важливості безперервного навчання та сертифікації експертів, що є запорукою отримання якісних та достовірних результатів.

Метою даного дослідження є систематизація та порівняння стану служб судової експертизи в європейських країнах, з акцентом на інтеграцію сучасних технологій, централізацію та стандартизацію процедур, а також міжнародне співробітництво. Дослідження також спрямоване на вивчення питань підвищення кваліфікації експертів та проблем фінансування державних експертних установ.

Завдання дослідження: розглянути сучасний стан судової експертизи в різних європейських країнах; оцінити вплив сучасних технологій на процес проведення судових експертиз; визначити основні проблеми та шляхи їх вирішення у сфері фінансування та підвищення кваліфікації судових експертів.

Матеріали та методи

Дослідження базувалося на концепціях та теоріях організації судової експертизи, стандартизації та міжнародного співробітництва. Воно включало аналіз правових та організаційних аспектів судово-експертної діяльності в європейських країнах. Для

цього було застосовано такі методи, як формально-юридичний аналіз, метод юридичної компаративістики та класифікації. Аналіз нормативно-правової бази допоміг визначити основні принципи та правила, що керують діяльністю експертних служб. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу»¹.

Шляхом формально-юридичного аналізу досліджено основні правові принципи та норми, що регулюють діяльність служб судової експертизи, включаючи питання незалежності експертів, кваліфікаційні вимоги, етичні стандарти та процедури проведення експертиз; описано відмінності у правових підходах до організації судово-експертної діяльності. Класифікація даних дозволила структурувати інформацію та виокремити основні аспекти для порівняння, такі як типи експертиз, рівень стандартизації процедур, взаємодія з іншими правоохоронними органами та міжнародне співробітництво. Порівняльний аналіз допоміг виявити відмінності та спільні риси у підходах до організації та функціонування служб судової експертизи, оцінити ефективність різних підходів до організації судово-експертної діяльності, враховуючи такі критерії, як швидкість проведення експертиз, якість експертних висновків, доступність послуг для замовників та дотримання міжнародних стандартів. Системний підхід забезпечив комплексний розгляд проблематики, враховуючи взаємозв'язки між різними аспектами діяльності служб судової експертизи. Вищевказані методи було застосовано для аналізу нормативно-правових джерел, в яких визначено положення, на основі яких функціонує інститут судової експертизи в Україні, Німеччині та Франції.

Важливим аспектом проведеного дослідження було порівняння законодавства, організаційних структур, функцій та результативності роботи експертних служб у різних європейських країнах, що дозволило виявити відмінності та спільні риси у підходах до організації та функціонування служб судової експертизи. Це забезпечило комплексний розгляд проблематики з урахуванням взаємозв'язків між різними аспектами діяльності служб судової експертизи. Більш поглиблене розуміння сучасних тенденцій щодо організації та координації роботи експертних служб вдалося досягти шляхом аналізу розпорядчих джерел, зокрема Постанови Кабінету

Міністрів України «Про порядок взаємодії експертних служб»² та Розпорядження Міністерства юстиції Великобританії «Про координацію роботи експертних служб»³. Використання цих матеріалів забезпечило глибокий аналіз та обґрунтовані висновки щодо сучасного стану та перспектив розвитку служб судової експертизи в європейських країнах.

Результати та обговорення

До 2014 року переважна більшість судових експертиз в Україні проводилася державними судово-експертними установами. Однак протягом останніх десяти років (2014-2024) спостерігається розвиток професійної діяльності експертів, які не є працівниками державних установ. В Україні з'явилися приватні компанії, що об'єднують експертів та спеціалістів відповідних галузей знань. Згідно зі змінами до Закону України «Про судову експертизу»⁴, внесеними до частини першої статті 7, встановлено: «Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом». Друга частина цієї статті визначає повний перелік державних спеціалізованих установ, що підпорядковуються відповідним центральним органам виконавчої влади. Суб'єктами судово-експертної діяльності є такі спеціалізовані державні установи: Науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; Науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; Експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України. Наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015 року No. 301/5 "On Approval of the Regulations on the Central Expert Qualification Commission at the Ministry of Justice of Ukraine and Attestation of Forensic Experts"⁵, визначено перелік експертних спеціальностей, за якими здійснюється судово-експертна діяльність фахівцями, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

Прикладом роботи приватних експертних установ в Україні є діяльність товариства з обмеженою

¹ Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [Zakon Ukrainy «Pro Zahal'noderzhavnu prohramu adaptatsiyi zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeys'koho Soyuzu»] [Law of Ukraine "On the National Program of Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union"], <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.

² E. Latoszek, The EU's Common Commercial Policy and its Post-Entry Implications for Poland's Trade, "Polish Quarterly of International Affairs" 1999, p. 14.

³ В. Муравйов, Європейське право: право Європейського союзу [V. Muravyov, Yevropeys'ke pravo: pravo Yevropeys'koho soyuzu] [V. Muraviev, European Law: European Union Law], Kyiv 2015, p. 111.

⁴ Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Uhoda pro partnerstvo ta spivrobitnytstvo mizh Ukrainoyu i Yevropeys'kymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy] [Partnership and Cooperation Agreement between Ukraine and the European Communities and their Member States], http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

⁵ Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [Zakon Ukrainy «Pro Zahal'noderzhavnu prohramu adaptatsiyi zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeys'koho Soyuzu»] [Law of Ukraine "On the National Program of Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union"], <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.

відповідальністю «Independent Institute of Forensic Expertise» (n.d.), який є компонентом судової системи та забезпечує експертну підтримку. Заклад реєструє експертів у відповідному Register of certified forensic experts (n.d.) of the Ministry of Justice of Ukraine. Послуги таких організацій важливі для забезпечення справедливості та ефективності судових рішень через проведення різних експертиз, зокрема економічної, почеркознавчої, будівельно-технічної та екологічної експертиз (Shmorgay, 2021).

Судово-експертна діяльність тісно пов'язана з практичною діяльністю судового експерта. Її не є доцільно розглядати виключно з позиції діяльності інших учасників досудового розслідування чи організації праці, що також мають певні зв'язки з її проведенням. У професійній практиці судового експерта виявляються, по-перше, властивості, що є характерними для будь-якої діяльності: суспільний характер, цілеспрямованість, плановість, систематичність, методи і прийоми здійснення. По-друге, особливості, які відображають роботу судового експерта як особливого фахівця в галузі судових експертиз: унікальний характер виконуваних функцій експерта, спеціальна мета проведених ним досліджень, правове регулювання основ та порядку їх проведення – відрізняє експертну діяльність від інших видів людської діяльності. Все це визначає специфіку підготовки та відбору експертів, процедури призначення на посаду тощо.

Починаючи з 2021 року, надзвичайно важливим стало питання реформування системи судово-експертної діяльності. Існуюче законодавство, як вказує Н.К. Avdeeva (2021), є недосконалим і потребує подальшого доопрацювання для відповідності сучасним реаліям. Станом на 2024 рік, субординація судових експертів є однією з головних проблем розвитку всієї судово-експертної діяльності. Саме підпорядкування експертів є досить важливим аспектом для забезпечення принципу незалежності, який лежить в основі всієї системи (Pidorycheva & Trushkina, 2021). В Україні існують різні погляди на подальший розвиток судово-експертних установ, що призвело до наявності кількох протилежних точок зору на цю проблему. Наприклад, V.G. Honcharenko (2011) пропонує створення єдиної системи судово-експертних установ на основі Київського інституту судових експертиз. На його думку, створений інститут має виконувати ряд функцій, включаючи координацію наукових досліджень, надання методичної підтримки, організацію підвищення кваліфікації та науково-практичних конференцій.

Необхідно також зазначити, що станом на 2022 рік в Україні було зареєстровано близько 3,5 тисяч судових експертів як з державних, так і з недержавних установ. Згідно з вимогами законодавства про судову експертизу, 500 експертів з недержавних установ отримали відповідну кваліфікацію від Центральної експертно-кваліфікаційної комісії Міністерства юстиції України (Aubakirov *et al.*, 2022). Станом на 2024 рік, в реєстрі судових експертів Міністерства юстиції України зареєстровано 13770 судових експертів (Register of certified forensic experts, n.d.). I.P. Krasiuk & V.S. Pechnikov (2010) зауважують, що робота судових експертів МВС України завжди включала значну частину експертної діяльності, враховуючи, що щорічно проводиться понад 700 тисяч експертиз та досліджень, які сприяють розкриттю багатьох злочинів загальнокримінальної спрямованості.

Регулювання окремих аспектів судово-експертної діяльності знаходиться у компетенції місцевих адміністрацій (рівень земель). Щодо державних та громадських службовців, які виступають як експерти, до них також застосовуються спеціальні положення Закону про державну службу (StPO)⁶. Якщо вони є членами уряду, до них застосовуються спеціальні правила, встановлені як на федеральному рівні, так і на рівні земель. Згідно з пунктом 1 статті 75 StPO, експерт є офіційно призначеною або уповноваженою особою, яка, в силу своєї професійної діяльності, займається наукою, мистецтвом або ремеслом, знання в яких є передумовою для надання висновку⁷. StPO регулює процедуру призначення експертів, їх права та обов'язки, обов'язки суду під час призначення експертизи, експертні висновки під час розгляду справи, гонорар експерта та інші питання. Проте, законодавство не надає деталей щодо процедур призначення та проведення судової експертизи, структури постанови про призначення судової експертизи та висновку експерта.

У Німеччині система органів, що виконують судову експертизу, має свою унікальну структуру. Незважаючи на існуючу систему акредитації, усі судові експертизи здійснюються інститутами судової медицини, переважно, державними експертними установами. Судово-медичні розслідування виконуються державними інститутами як на федеральному рівні, так і на рівні земель. Наприклад, Institute of Forensic Medicine (KT), що входить до складу Федерального управління кримінальної поліції (Das Bundeskriminalamt, BKA), а також Institute of Forensic Expertise (LKA KT), який є центральним відділенням судової експертизи та технологій у

⁶ В. Гомонай, Проблема юридичної термінології в процесі зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу [V. Homonay, Problema yurydychnoyi terminolohiyi v protsesi zblyzhennya zakonodavstva Ukrainy z pravovoyu systemoyu Yevropeys'koho Soyuzu] [V. Homonay, The Problem of Legal Terminology in the Process of Approximation of Ukrainian Legislation with the Legal System of the European Union], (in:) Інституційні та нормотворчі аспекти адаптації національних законодавств до норм та стандартів ЄС. Матеріали міжнародної конференції [Instytutsyni ta normotvorchi aspekty adaptatsiyi natsional'nykh

zakonodavstv do norm ta standartiv YES. Materialy mizhnarodnoyi konferentsiyi] [Institutional and regulatory aspects of the adaptation of national legislation to EU norms and standards. Materials of international conference], Kyiv 2009, p. 213.

⁷ Л. Луць, Основні заходи та способи Європейської правової інтеграції [L. Luts', Osnovni zakhody ta sposoby Yevropeys'koyi pravovoyi intehtratsiyi] [L. Luts, Main Measures and Methods of European Legal Integration], "Право України" ["Pravo Ukrainy"] ["Law of Ukraine"], Kyiv 2002, issue 5, p. 147.

Департаменті поліції Берліна, проводять експертизи в рамках кримінальних розслідувань для поліцейських дільниць, прокуратури та судів Берліна, а також надають експертну підтримку різним федеральним органам. Результати досліджень представляються заявникові у вигляді звітів та експертних висновків (скорочених або повних). Співробітникам не експертних установ судова експертиза не довіряється. Відсутність у Німеччині монополії держави на здійснення судової експертизи призвела до створення широкої мережі недержавних експертних установ, переважно, при університетах. Серед найвідоміших можна виділити Інститути судової медицини при Боннському, Фрайбурзькому, Мюнстерському, Дюссельдорфському університетах. Існують також самостійні експертні установи, незалежні від університетів. Один з найвідоміших є IFUAG (Institute of Forensic Medical Examinations and Paternity Tests), який отримав сертифікат у DGAB (German Society for Waste Management and Soil Protection). Усі інститути судової медицини об'єднані в Німецьке товариство судової медицини. Ці інститути поділяються на регіональні групи (північну, південну і групу верхнього Рейну) з центральним інститутом у кожному регіоні. Персонал, який може здійснювати судову експертизу в цих установах, включає професорів зі статусом чиновників, навіть, якщо вони вже у відставці, доцентів державних університетів без статусу чиновників, апробованих лікарів. Обсяг роботи експертів може різнитися в залежності від конкретної установи і включати різноманітні види досліджень, такі як дослідження матеріальних доказів (наприклад, крові, інших рідин організму, відбитків, волокон тощо), лабораторні дослідження, а також роботу на місці події. Однак, лише суд має право приймати рішення про проведення експертизи як засобу доказування в ході судового процесу (Chumak, 2020).

Щодо державних експертних органів, на них покладається відповідальність за контроль над діяльністю інститутів судової медицини. Зазначимо, що отримання статусу «державної експертної установи» в Німеччині є досить складним, оскільки він присвоюється після проходження сертифікаційного процесу (Chumak, 2020; Loza, 2023).

Питання фінансування експертів, які залучаються судом, регулюється нормами Law “On Court Fees and Compensation” (JVEG)⁸. Ці витрати можуть бути покриті державою або визнаним винним особою після судового розгляду справи. У державі встановлені високі гонорари за проведення експертиз, оскільки JVEG встановлює цінові рамки для бі-

льшості предметних областей, у яких можуть здійснюватися експертизи. Крім того, законодавець передбачив фіксовані ціни для окремих судово-експертних послуг. Така система оплати охоплює всі дії, які входять до компетенції експерта та будуть ним проведені, і передбачає компенсації за втрачений час експертом. Незважаючи на організаційну та фінансову незалежність інститутів судової медицини, в Німеччині наукову та методичну роботу з розробки нових методів і стандартів досліджень ведуть громадські об'єднання. У галузі судової медицини цим об'єднанням є DGRM (The German Society of Forensic Medicine), яке організовує наукові конференції та річні наукові конгреси, підтримує робочі групи та публікує результати їх роботи в журналі, що дозволяє стандартизувати експертну діяльність в Німеччині (Loza, 2023).

У ряді країн експертні криміналістичні служби є частиною Міністерства юстиції. У Франції судово-експертна діяльність залучає як Національну жандармерію, так і Національну поліцію, які мають право розслідувати злочини (Article 232)⁹. Національна жандармерія включає унікальний Gendarmerie Criminal Research Institute (IRCGN), що тісно співпрацює з поліцейськими слідчими, прокурорами та суддями. Спеціалізовані підрозділи, чия діяльність пов'язана з кримінальним розслідуванням, розташовані на території всієї країни для забезпечення ефективності роботи з розслідування та розкриття злочинів. Існують 20 регіональних підрозділів, які займаються розслідуванням небезпечних злочинів на регіональному рівні, і 90 місцевих підрозділів, що працюють на місцевому рівні. Кожен підрозділ має фахівців з огляду місця події. У Франції судово-експертна діяльність вважається ефективним способом доказування у судових провадженнях та підтримкою суддів під час ухвалення судових рішень. Організація та діяльність судово-експертних установ Франції побудовані відповідно до міжнародних стандартів, що забезпечує наявність міжнародної експертизи в їх системі (Aubakirov *et al.*, 2022).

У Великобританії діє експертно-криміналістична служба у структурі МВС, яка має важливе значення для поліції у розкритті, розслідуванні та запобіганні злочинам. Її головними завданнями є надання професійної підтримки у розслідуванні злочинів, проведення судових експертиз та досліджень для поліції Англії та Уельсу. Співробітники цієї служби також беруть участь у оперативно-розшукових заходах, виконують експертизи для 43 регіональних поліцейських підрозділів, а також працюють з правоохоронними органами у країні та за її межами. Після реформування державних судово-

⁸ Ю. Шемшученко, Наукова доповідь «Механізми гармонізації законодавства України з європейським та міжнародним правом» [YU. Shemshuchenko, Naukova dopovid' «Mekhanizmy harmonizatsiyi zakonodavstva Ukrainy z yevropeys'kym ta mizhnarodnym pravom»] [Yu. Shemshuchenko, Scientific Report “Mechanisms of Harmonization of Ukrainian Legislation with European and International Law”], Kyiv 2011, p. 27.

⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту»

[Poyasnyval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst natsional'noho tovarovyrobnyka vid subsydovanoho importu»] [Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine “On Amendments to the Law of Ukraine “On Protection of National Producer from Subsidized Import”], <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=cf27c8a4-b833-418b-9048-2b8d92138213&title=ProektZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoZakonuUkrainiproZakhistNatsionalnogoTovarovirobnykaVidSubsidovanogoImportu>.

експертних установ, зокрема, було скасовано їх монополію на проведення криміналістичних експертиз. Ця реформа створила ринок для незалежних провайдерів судово-експертних послуг, що сприяє конкуренції між ними. Такі зміни сприяють забезпеченню незалежності експертів у досудовому та судовому розслідуванні кримінальних правопорушень (Ruvyn, 2020a).

У Грузії реформування поліцейської системи призвело до вдосконалення діяльності експертно-криміналістичних установ Міністерства внутрішніх справ. Застосування інноваційних технологій, таких як комп'ютерні програми розпізнавання фото і відеозображень, допомагає значно поліпшити якість проведення розслідувань та доказування злочинів. Також увага приділяється розвитку мультимедійних форматів для підготовки експертних висновків, що сприяє об'єктивному сприйняттю матеріалів слідства (Zayats, 2018).

У Іспанії судово-експертна діяльність ведеться двома окремими відомствами – Міністерством внутрішніх справ і Міністерством юстиції. Спеціалізовані експертно-криміналістичні підрозділи розташовані в Національній поліції, Цивільній гвардії та автономних поліцейських силах Країни Басків і Каталонії. За останні роки в Іспанії було проведено реформи, спрямовані на зміцнення координації діяльності правоохоронних органів та модернізацію їхніх криміналістичних служб (Kuzmenko & Omelchuk, 2023).

У країнах Європейського Союзу існують принципи, що гарантують незалежність експерта, які не

базуються на його відомчій приналежності, але наявності необхідних спеціальних знань для вирішення завдань судової влади. Вони використовують принцип змагальності експертів, яких залучають зацікавлені сторони, і гарантують дотримання процесуальних та інших принципів, щоб забезпечити незалежність, об'єктивність та кваліфікованість судової системи. У той же час, наявність приватного спеціалізованого інституту в країнах ЄС не лише є однією з гарантій захисту законних прав і свобод громадян та суспільних інтересів, але й дозволяє значно скоротити бюджетні витрати на утримання державних спеціалізованих закладів. Один з ключових елементів успішної інтеграції України до ЄС – це досягнення певного рівня узгодженості між її законодавством та правовими нормами ЄС з використання спеціальних знань у судовому процесі (Topolia, 2019).

В даному дослідженні слід представити порівняльний аналіз систем судової експертизи в Німеччині, Франції та Великобританії, яка представлена нижче в таблиці 1.

Таблиця 1 демонструє порівняльний аналіз систем судової експертизи в Німеччині, Франції та Великобританії, зокрема, структуру організацій, основні завдання та регулювання експертної діяльності. У дослідженні було враховано ключові аспекти, такі як централізація чи децентралізація системи, організаційні особливості, а також правове регулювання судово-експертної діяльності.

Табл. 1. Порівняльний аналіз систем судової експертизи в Німеччині, Франції та Великобританії

Аспект	Німеччина	Франція	Великобританія
Організація	Розвинена мережа державних та приватних експертних установ.	Централізована система судової експертизи, основну роль відіграє Національний інститут судової експертизи.	Більшість експертних установ є приватними, експерти надають послуги на договірній основі.
Галузі експертизи	Криміналістика, медицина, економіка, техніка.	Всі основні галузі, відповідно до спеціалізації Національного інституту судової експертизи.	Різноманітні галузі, залежно від спеціалізації приватних установ.
Сертифікація та підготовка експертів	Судові експерти проходять сертифікацію та мають високий рівень професійної підготовки.	Експерти повинні мати відповідну освіту та пройти спеціальне навчання.	Судові експерти повинні відповідати вимогам акредитації, що встановлені британськими стандартами.
Контроль якості	Високий рівень професійної підготовки забезпечує якість експертиз.	Суворі система контролю якості, що забезпечує високий рівень достовірності експертних висновків.	Конкретність на ринку приватних послуг забезпечує високу якість експертиз.
Стандарти та регуляції	Дотримання національних стандартів та регуляцій, які забезпечують єдність підходів у проведенні експертиз.	Система контролю якості та стандартизації, централізовано встановлені Національним інститутом судової експертизи.	Відповідність акредитаційним вимогам, встановленим британськими стандартами.
Основні проблеми	Забезпечення фінансування державних експертних установ, координація між державними та приватними установами.	Підтримання високого рівня якості та достовірності висновків в умовах централізованої системи.	Забезпечення відповідності акредитаційним вимогам та підтримання високої якості послуг у приватному секторі.

Перспективи розвитку	Вдосконалення координації між державними та приватними установами, інтеграція сучасних технологій.	Подальше вдосконалення контролю якості та стандартизації процедур.	Збільшення ролі технологій та інновацій у процесі проведення експертиз, підвищення конкуренції та якості послуг.
Вплив на міжнародну співпрацю	Активна участь у міжнародних проектах та співпраця з експертними установами інших країн.	Високий рівень стандартизації сприяє міжнародному визнанню експертиз.	Приватні експертні установи активно співпрацюють з міжнародними партнерами, впроваджуючи сучасні підходи та технології.

Джерело: розроблено автором на основі дослідження німецького¹⁰, французького законодавства¹¹, розпорядчої документації^{12,13}.

Порівняльний аналіз систем судової експертизи в Німеччині, Франції та Великобританії показав значні відмінності в організаційній структурі та підходах до проведення експертиз. Німеччина має розвинену мережу державних та приватних експертних установ, де висока якість експертиз забезпечується сертифікацією та професійною підготовкою експертів. Франція відзначається централізованою системою, де основну роль відіграє Національний інститут судової експертизи, що гарантує високий рівень контролю якості. У Великобританії переважають приватні експертні установи, що забезпечують конкурентність та високу якість послуг завдяки вимогам акредитації. Виявлені відмінності підкреслюють важливість адаптації та гармонізації національних стандартів для покращення міжнародної співпраці та забезпечення ефективного функціонування служб судової експертизи.

Українська система, незважаючи на виклики, що стоять перед нею, має свої переваги, такі як більша деталізація процедур та більш виражена роль прокуратури у судовому процесі. Однак важливо враховувати недоліки кожної системи для можливого удосконалення та вдосконалення судово-експертної діяльності в обох країнах. Федеральне законодавство Німеччини, на відміну від регіонального,

не встановлює конкретних положень щодо процесуального статусу експерта у кримінальному процесі, не деталізує процедури призначення та проведення судової експертизи, часові рамки та вимоги, які визначають обов'язковість її призначення. У кримінальному процесі Німеччини суд виступає ключовою фігурою, що несе відповідальність за докази та встановлення істини у справі, поєднуючи функції звинувачення та вирішення справи по суті. З метою досягнення зазначених цілей суд може користуватися «засобами судового доказування», до яких належать експерти. Суддя має право керувати діяльністю експерта (формулювати доручення, надавати матеріали справи, юридично інформувати експерта тощо), але не має права втручатися у професійну сферу діяльності експерта, о забезпечує його незалежність в рамках німецького кримінального процесу (Litvin *et al.*, 2021; Loza, 2023).

Порівняльний аналіз судово-експертної діяльності в Україні та Німеччині вказує на наявність як спільних, так і відмінних рис у їхніх системах. Німецька система відзначається більшою незалежністю експертів та більшою гнучкістю управління їх діяльністю з боку суду. З іншого боку, українська система має більш розподілену владу між різними органами, що може впливати на швидкість та ефек-

¹⁰ Аналіз регуляторного впливу до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» [Analiz rehulyatornoho vplyvu do proektu Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro zakhyst natsional'noho tovarovyrobnyka vid subsydivanoho importu»] [Analysis of the regulatory impact on the draft Law of Ukraine “On Amendments to the Law of Ukraine “On Protection of National Commodity Producer from Subsidized Imports”], <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=cf27c8a4-b833-418b-9048-2b8d92138213&-title=ProektZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoZakonuUkrainiproZakhistNatsionalnogoTovarovyrobnykaVidSubsydivanohoImportu>.

¹¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» [Poyasnyval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro zastosuvannya spetsial'nykh zakhodiv shchodo importu v Ukrayinu»] [Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine “On Amendments to the Law of Ukraine “On Protection of the National Producer from Dumping Imports”], <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ae06901d-23f0-4978-a69c-b9d4b75f5b2c&title=ProektZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoZakonuUkrainiproZastosuvannyaSpetsialnykhZakhodivSchodoImportuVUkrainu>.

¹² В. Гомонай, Проблема юридичної термінології в процесі зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу [V. Homonay, Problema yurydychnoyi terminolohiyi v protsesi zblyzhennya zakonodavstva Ukrayiny z pravovoyu systemoyu Yevropeys'koho Soyuzu] [V. Homonay, The Problem of Legal Terminology in the Process of Approximation of Ukrainian Legislation with the Legal System of the European Union], (in:) Інституційні та нормотворчі аспекти адаптації національних законодавств до норм та стандартів ЄС. Матеріали міжнародної конференції [Instytutsiyni ta normotvorchi aspekty adaptatsiyi natsional'nykh zakonodavstv do norm ta standartiv YES. Materialy mizhnarodnoyi konferentsiyi] [Institutional and regulatory aspects of the adaptation of national legislation to EU norms and standards. Materials of international conference], Kyiv 2009, p. 213.

¹³ В. Бесчасний, Право Європейського Союзу [V. Beschastnyy, Pravo Yevropeys'koho Soyuzu] [V. Beschastnyi, European Union Law], Kyiv, 2011, p. 366.

тивність судового процесу. Враховуючи ці особливості, подальше удосконалення судово-експертної діяльності в обох країнах може бути спрямоване на забезпечення більшої незалежності та ефективності експертів, а також оптимізацію процедур судового розслідування.

Порівнюючи судово-експертну діяльність в Україні і Франції, варто відзначити, що Франція має більш централізовану систему, де діяльність експертів контролюється централізованими органами, такими як IRCGN. Україна, натомість, має більш децентралізовану систему, залучаючи державних та приватних експертів на різних стадіях судового процесу. Реформування української системи може включати удосконалення механізмів співпраці між державними та приватними експертами, засноване на вивченні досвіду Франції та впровадженні кращих практик з метою підвищення ефективності та достовірності судових експертиз (Chumak, 2020; Aubakirov *et al.*, 2022).

Важливо окремо відзначити про існування міжнародних судово-експертних організацій. Прикладом такої організації є European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). Вона займається стратегіями та завданнями, спрямованими на координування науково-дослідних робіт по написанню експертиз та розробку методичних рекомендацій. ENFSI забезпечує потреби країн-членів Європейського Союзу у новітніх досягненнях науки і техніки у галузі судової експертизи. Україна також є членом ENFSI (Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз; Київський науково-дослідний інститут судових експертиз; Державний науково-дослідний центр судової експертизи Міністерства внутрішніх справ України), поряд з 70 іншими організаціями (Levchenko, 2023).

ENFSI виконує свою діяльність у відповідності зі стратегічними планами, які регулярно розробляються та затверджуються. Ці плани включають в себе визначення майбутнього мережі, загальні та ключові цілі, а також конкретні заходи, спрямовані на їх досягнення. Головною метою «Мережі судово-експертних установ в Європі» є подальше зміцнення зв'язків між її членами та самою ENFSI, активізація участі членів мережі, установлення співпраці з іншими організаціями та лабораторіями, розширення мережі та відповідність міжнародним стандартам криміналістики (Savchenko & Koropetska, 2022).

«Мережа судово-експертних установ в Європі» взаємодіє з різними міжнародними організаціями, такими як Американське товариство криміналістичних лабораторій, старші менеджери криміналістичних лабораторій Австралії та Нової Зеландії, а також здійснює співпрацю з Інтерполом, зокрема через проведення спільних симпозіумів з судових експертиз. Також планується розвивати співпрацю з різними організаціями Європейського Союзу. Згідно з планом, ENFSI підтримуватиме лабораторії, які прагнуть отримати міжнародну акредитацію та покращити якість своєї судово-експертної практики. Особлива увага буде приділятися контролю якості та надійності судових експертиз. Наукові

конференції Європейської академії судових експертиз, яка є постійною структурою «Мережі судово-експертних установ в Європі», проводитимуться раз на три роки (Kachalova, 2020).

Усі члени ENFSI діють згідно з положеннями Кодексу поведінки членів мережі, спрямованого на практикуючих судових експертів. Вплив ENFSI на суспільне життя, науковий розвиток та технічний прогрес полягає в тому, що організації-виробники обладнання та інструментів для судово-медичних експертиз приводять свою продукцію у відповідність зі стандартами «Мережі судово-експертних установ в Європі», сприяючи уніфікації, сертифікації та стандартизації методів судових експертиз та підвищенню їх якості (Levchenko, 2023). Опрацьовуючи досвід міжнародної співпраці з ENFSI беручи до прикладу саме Київський науково-дослідний інститут судових експертиз (КНДІСЕ), який розпочав співпрацю з 2017 року, варто відзначити наявність 146 задач що вирішуються під час цієї взаємодії (Savchenko & Koropetska, 2022).

Українська судово-експертна, де дискутується її подальший розвиток і реформування. Дві протилежні точки зору відображають різні підходи до цього питання, кожен з яких має свої переваги та недоліки. По-перше, пропозиція V.G. Honcharenko (2011) про створення єдиної системи судово-експертних установ на основі Київського інституту судових експертиз може сприяти збільшенню координації наукових досліджень та методичної підтримки. Однак цей підхід може також призвести до централізації влади і втрати потенціалу місцевих організацій судової експертизи, а також порушити конкуренцію та інноваційності у системі.

З іншого боку, думка I.P. Krasiuk & V.S. Pechnikov (2010) про збереження ролі судових експертів МВС України відображає практичний підхід, за якого існуюча система залишається змішаною та децентралізованою. Це може забезпечити швидку реакцію на потреби регіонів, зберегти конкуренцію та сприяти інноваційності. Однак такий підхід може призвести до дублювання функцій та ресурсів у різних регіонах і стати перешкодою для стандартизації та вдосконалення процесів. Обидва підходи мають свої переваги та недоліки, і вибір між ними потребує ретельного розгляду та збалансованого підходу. Незалежно від обраного шляху, важливо забезпечити, щоб будь-які зміни в судово-експертній системі сприяли підвищенню якості та ефективності експертної роботи, а також відповідали потребам правосуддя та суспільства.

Висновки

Предметом вивчення цієї статті був сучасний стан служб судової експертизи в європейських країнах, а також порівняння цих систем з організацією судової експертизи в Україні. Метою дослідження було виявити ключові фактори, що впливають на ефективність роботи експертних служб, та порівняти їхні організаційні структури, нормативно-правову базу та результати діяльності. У ході дослідження було проведено аналіз нормативно-правових документів, внутрішніх правил та процедур роботи експертних установ у Німеччині, Франції та

Великобританії. Було проведено класифікацію даних та здійснено порівняльний аналіз законодавства, організаційних структур, функцій та результативності роботи експертних служб у цих країнах. Додатково було застосовано системний підхід для комплексного розгляду проблематики, враховуючи взаємозв'язки між різними аспектами діяльності служб судової експертизи.

Специфіка організації експертної діяльності в Німеччині включає розвинену мережу державних та приватних експертних установ, де висока якість експертиз забезпечується сертифікацією та професійною підготовкою експертів. У Франції існує централізована система, де основну роль відіграє Національний інститут судової експертизи, що гарантує суворий контроль якості. У Великобританії переважають приватні експертні установи, які забезпечують конкурентність та високу якість послуг завдяки вимогам акредитації. Порівняння з Україною показало, що в Україні також спостерігається розвиток приватних експертних установ, що підвищує конкурентність та якість експертних послуг. Водночас, на відміну від централізованих систем у Франції, в Україні система залишається децентралізованою, що може призводити до певних труднощів у стандартизації та координації діяльності.

Аналіз нормативної бази експертної діяльності в Україні показав, що законодавство передбачає можливість діяльності як державних, так і недержавних експертів, що створює умови для розвитку ринку експертних послуг. Однак існують виклики щодо забезпечення фінансування державних установ та координації між різними суб'єктами експертної діяльності. Отримані результати мають важливе значення для подальшого вивчення тематики судової експертизи, оскільки вони дозволяють краще зрозуміти особливості та проблеми організації експертної діяльності в різних країнах. Це дослідження вказує на необхідність гармонізації стандартів та процедур для підвищення ефективності міжнародного співробітництва у сфері судової експертизи.

Перспективні напрямки для подальших досліджень включають глибше вивчення впливу нових технологій на якість та швидкість проведення експертиз, а також аналіз ефективності різних моделей організації експертних служб у контексті їхньої адаптації до сучасних викликів. Важливо також дослідити механізми фінансування та координації між державними та приватними установами для забезпечення високого рівня експертних послуг.

Обмеження цього дослідження включають відсутність опублікованої статистичної інформації, використання якої допомогло б отримати більш точні результати, та обмежений доступ до деяких нормативно-правових документів та розпоряджень, що могли б розширити аналітичну базу.

Подяки

Особлива вдячність Збройним силам України за можливість розвитку національної кримінальної процесуальної доктрини в умовах російської воєнної агресії.

Конфлікт інтересів

Немає.

Список літератури:

1. Avdieieva, H. (2013). Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy u haluzi sudovoi ekspertyzy iz zakonodavstvom krain Yevropeiskoho Soiuzu . [Issues of Harmonization of the Legislation of Ukraine in the Field of forensic Examination with the Legislation of Countries of the European Union]. *Pravova doktryna — osnova formuvannia pravovoi systemy derzhavy : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. / Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Kharkiv* URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7223/1/Avdeeva_634.pdf [in Ukrainian]
2. Bilas, A. I. (2016). Pravookhoronna diialnist krain YeS: porivnialno-pravove doslidzhennia [EU Law Enforcement: Comparative Legal Research] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv [in Ukrainian]
3. Klymenko, N. I. (2016). Pravovyi status ekspertiv v SShA, Velykobrytanii ta deiakym krainakh Pivnichnoi Yevropy [Legal Status of Forensic Experts in the USA, Great Britain and Some Countries of Northern Europe]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza. Vyp. 61.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_64 [in Ukrainian].
4. Korotaiev, V. M. (2018). Porivnialnyi analiz administrativno-pravovoho rehuliuвання ekspertnokryminalistychnoho doslidzhennia v zarubizhnykh krainakh [Comparative Analysis of Administrative and Legal Regulation of Forensic Research in Foreign Countries]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. № 1. S. 115—119.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2018_1_24 [in Ukrainian].
5. Likhovitskyi, Ya. O. (2011). Sutnist ta znachennia koordynatsii dii pravookhoronnykh orhaniv [Essence and Importance of Coordinating Actions of Law Enforcement Agencies]. *Forum prava. № 1.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_96 [in Ukrainian]
6. Independent Institute of Forensic Expertise. (n.d.). Retrieved from <https://www.nise.expert/>
7. Lopata, O. A. (2017). Mizhnarodne spivrobitnytstvo ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy [International cooperation of Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
8. Lynnyk, O. V., Omelchuk, L. V. (2017). Aktualnist vstupu Ukrainy do mizhnarodnykh sudovoekspertnykh merezh [Relevance of Ukraine's accession to international forensic networks]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka). Vyp. 2—3 (6—7)* [in Ukrainian].
9. Naumenko, S. M. (2018). Orhanizatsiini zasady vzaiemodii ekspertnykh ustanov z pravookhoronnymy orhanamy [Organizational Principles of Interaction of Forensic Science Institutions with Law Enforcement Agencies]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. Vyp. 1 (22). T. 2* [in Ukrainian].

10. Kuzmenko O. V., Omelchuk L. V. (2023). Conducting Forensic Activities in Criminal Proceedings: International Experience. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Vol. 2, No. 79. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.38>.
11. Oliynyk, O. O., Halunko, V. V., Yeshchuk, O. M. (2015). Administratyvno-pravove rehuliuвання sudovoekspertnoi diialnosti [Administrative and Legal Regulation of Forensic Activity] : monohrafiia. Kherson [in Ukrainian].
12. Polianskyi, A. O. (2019). Zarubizhnyi dosvid vzaiemodii sudovo-ekspertnykh ustanov z pravookhoronnyimi orhanami [Foreign Experience of Interaction of Forensic Science Institutions with Law Enforcement Agencies]. Yevropeiski perspektyvy. № 3 [in Ukrainian].
13. Shepitko, V. Yu. (2020). Pravove rehuliuвання ekspertnoi diialnosti ta tendentsii formuvannya yedynoho yevropeiskoho prostoru v haluzi sudovoi ekspertyzy [Legal Regulation of Forensic Expert Activity and Tendencies of Formation of the Single European Space in the Field of Forensic Science]. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/publicfolder/2020_tezy_konferencii%20in%20print5.pdf [in Ukrainian].
14. Skrypnyk, M. Svitovyi dosvid u sudovo-ekspertnii diialnosti / Ekspertno-doslidna sluzhba Ukrainy [World Experience in Forensic Science Activities/ Ukraine Office of Forensic Science (UOFS LLC)] : sait. URL: <https://ua-expert.com.ua/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diyalnosti> [in Ukrainian].
15. Trofimova, L. V. (2005). Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia diialnosti yurydychnykh pidrozdiliv orhaniv derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy : dys. ... kand. yuryd. nauk. Irpin [in Ukrainian].
16. Yarmak, O. M. (2006). Poniattia, sutnist vzaiemodii ta yii rol u rozvytku sotsialnoi systemy [Concept of Interaction Essence and its Role in Development of the Social System]. Pravo i bezpeka. № 5 [in Ukrainian].
17. Yatsenko, I. I. (2020). Sudova ekspertyza yak ob'ekt administratyvno-pravovoho rehuliuвання mizhnarodnoho spivrobitnytstva [Forensic Science as an Object of Administrative and Legal Regulation of International Cooperation.]. Pravo i bezpeka. № 3 (78) [in Ukrainian].
18. Register of certified forensic experts of the Ministry of Justice of Ukraine. (n.d.). Retrieved from <https://rase.minjust.gov.ua/>.
19. Yukhno, O. O. (2005). Diialnist transportnoi militsii shchodo poperedzhennia kradizhok pryvatnoho maina hromadian na pasazhyrskomu zaliznychnomu transporti : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
20. Yuodkaite-Hranskiene, H. (2017). Korotka prezentatsiia sudovo-ekspertnoi naukovoii systemy Lytvy [Brief Presentation of the Forensic Scientific System of Lithuania]. Arotskerivski chytannia : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 90-rich. vid dnia narodzh. vydat. vchen.-kryminalista, d-ra yuryd. nauk, prof. L. Yu. Arotskera (Poltava, 25.05.2017). Kharkiv [in Ukrainian].
21. Zabroda, D. H. (2005). Vzaiemodiia subiektiv borotby z koruptsiieiu (administratyvno-pravovyi aspekt) [Interaction of Anti-Corruption Actors (Administrative and Legal Aspect)] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
22. Zavydniak, I. O. (2019). Pozytyvnyi dosvid rozvynenykh krain yevropeiskoho soiuzu u vykorystanni spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannya zlochyniv u sferi hospodarskoi diialnosti [Positive Experience of Developed Countries of the European Union in the Use of Specific Expertise in the Investigation of Crimes in the Field of Economic Activity]. Teoriia ta praktyka sudovoekspertnoi diialnosti : mat-ly VIII Mizhvidom. konf. (Kyiv, 27.11.2019). Kyiv [in Ukrainian].